

ТРЕГУБЕНКО О.М.,

доктор педагогічних наук,
доцент кафедри географії
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

УДК 373.016: 908

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ПОЗАПРОГРАМНОГО ПРИРОДНИЧОГО КРАЄЗНАВСТВА В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ТА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті аналізується сучасний стан позапрограмного природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної та позашкільної освіти, висвітлюються нагальні проблеми, з вирішенням яких пов'язаний його подальший розвиток.

Ключові слова: шкільна освіта, позашкільна освіта, позапрограмне природниче краєзнавство.

В статті аналізується сучасне состояние внепрограмного природного краеведения в системе отечественного школьного и внешкольного образования, освещаются актуальные проблемы, с решением которых связано его последующее развитие.

Ключевые слова: школьное образование, внешкольное образование, внепрограмное природное краеведение.

Modern condition of development of post-curriculum nature studying in the system of native school education and adult education.

This publication deals with modern condition of post-curriculum nature studying in the system of native school and adult education, urgent problems, solution of which is connected with its further development.

Key words: school education, out-of-school education, post-curriculum nature studying.

Постановка проблеми. Об'єктивна потреба нашого суспільства у вихованні відповідальної, соціально активної особистості, важливими рисами якої є почуття любові до рідного краю, шанобливе ставлення до місцевої природи, переконання в необхідності відродження народних традицій природокористування й охорони довкілля, дає поштовх до пріоритетного розвитку природничого краєзнавства учнівської молоді, як засобу здобуття інформації про свою місцевість, засвоєння природничих знань, формування певного кола практичних умінь та навичок освоєння навколишньої дійсності, розвитку творчого потенціалу учнів.

Активний пошук шляхів вирішення проблеми гуманізації навчально-виховного процесу, всебічного розвитку особистості школяра сприяє перебудові змісту й форм позапрограмної роботи учнів з пізнання природи рідного краю, яка виступає одним з показників, що характеризують розвиток природничого краєзнавства. Аналіз сучасного стану позапрограмного природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної та позашкільної освіти дозволить не тільки висвітлити особливості напрямків, змісту й форм організації краєзнавчої роботи учнів, а й з'ясувати нагальні проблеми шкіл та позашкільних закладів у цьому напрямку з метою визначення найбільш ефективних можливостей їх вирішення.

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення літератури з означеної проблеми дає підстави стверджувати, що до цього часу не здійснено комплексного аналізу сучасного стану

позапрограмного природничого краєзнавства. Висвітленню окремих аспектів теорії та практики шкільного природничого краєзнавства присвячені роботи В. Бенедюк, С. Горбулінської, Н. Грицай, Л. Зеленської, М. Костриці, В. Корнеєва, О. Корнеєва, О. Лиховид, А. Сиротенка, в яких розкрито шляхи удосконалення краєзнавчої роботи учнів, запропоновано методичні прийоми використання краєзнавчого матеріалу в процесі навчання природничим дисциплінам, обґрунтовано доцільність забезпечення тісного взаємозв'язку програмного та позапрограмного краєзнавства.

Мета цієї статті – аналіз сучасного стану позапрограмного природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної та позашкільної освіти та висвітлення нагальних проблем, з вирішенням яких пов'язаний його подальший розвиток.

Виклад основного матеріалу. Активне реформування освітнього простору, реалізація нової концепції середньої освіти щодо гуманізації навчально-виховного процесу, деідеологізація та деполітизація навчання, спрямованість вітчизняної школи на формування національної самосвідомості, духовне збагачення особистості сприяло активному розвитку позапрограмного природничого краєзнавства.

З початку 90-х років – часу глобальних змін цілісного педагогічного процесу вітчизняної школи в напрямку пріоритетності патріотичного виховання, народознавства та естетичного розвитку учнівської молоді – значно активізувалася діяльність установ народної освіти, педагогічних та учнівських колективів щодо оновлення змісту, форм і методів

роботи з вивчення природних компонентів рідного краю, відродження в учнівському середовищі народних традицій, звичаїв, обрядів шанування рідної природи, що стало підвалинами відродження національної культури, основою виховання любові до своєї малої батьківщини, рідної природи.

Аналіз сучасного стану природничого краєзнавства в системі шкільної вітчизняної освіти дозволяє виділити основні напрями позапрограмної краєзнавчої діяльності, у процесі якої досліджують місцеву природу:

- дослідницько-експериментальний – спрямований на організацію систематичної науково-дослідницької, експериментальної діяльності з дослідження природних компонентів рідного краю, сприяє створенню умов для оволодіння учнями основними інтелектуально-практичними вміннями, навичками пошукової роботи, досвідом і науковими досягненнями в галузі пізнання природи, надає можливість розширити напрями краєзнавчих досліджень, забезпечує високий рівень інтелектуальної активності учнів, сприяє їхньому творчому самовдосконаленню;

- еколого-природоохоронний – передбачає оволодіння комплексом знань про взаємозв'язки живої й неживої природи своєї місцевості, взаємодію та взаємовплив людини й природи, формування досвіду визначення локальних екологічних проблем своєї місцевості, залучення учнів до виконання конкретних справ щодо збереження й примноження рідної природи, виховання в школярів любові до природи рідного краю, культури поведінки в природному середовищі;

- екскурсійно-туристський – спрямований на організацію екскурсій, походів, подорожей, експедицій рідним краєм з метою розширення комплексу краєзнавчих знань, набуття додаткових умінь і навичок польових досліджень, збирання краєзнавчих матеріалів, виявлення та опису мальовничих куточків своєї місцевості, розробки екскурсійно-туристських маршрутів рідним краєм;

- суспільно корисний – сприяє розумінню учнями практичної значущості краєзнавчих знань, умінь і навичок, значно розширює мотивацію краєзнавчої діяльності, надає нові можливості для розвитку особистості, забезпечує умови для її самовираження, сприяє формуванню активної громадянської позиції школярів, засвоєнню ними правил поведінки й норм суспільної моралі;

- просвітницький – спрямований на організацію діяльності школярів із засвоєння й поширення знань про природу рідного краю, широку пропаганду природничого краєзнавства серед учнівської молоді й місцевого населення, роботу школярів з упровадження в життя народних звичаїв, традицій, обрядів щодо використання, ушанування та збереження природи, проведення просвітницьких

акцій національно-патріотичного, природоохоронного, естетичного характеру.

Участь учнів у діяльності з пізнання природи рідного краю за різними напрямками забезпечується на основі єдиного комплексного планування та проведення краєзнавчих заходів загальноосвітніми школами й позашкільними установами.

Стрижнем позапрограмної краєзнавчої роботи в Україні є рух учнівської молоді за збереження традицій українського народу «Моя земля – земля моїх батьків», оголошений 1 вересня 1990 року. Пізнання природи рідного краю, виховання дбайливого ставлення до неї, поглиблення природничих знань учасників руху здійснюють за напрямками: «Мій рідний край – моя історія жива» (учнівські колективи вивчають природу рідного краю, історію землеробства, природокористування свого міста, села, відтворюють у природі типове українське озеленення, вивчають символічне значення традиційних українських рослин у житті народу); «Кришталеві джерела» (учні збирають у своїй місцевості зразки народної творчості, пов'язані з природою, її змінами, поведінкою людей у природі, з'ясовують історію виникнення сезонних обрядів і свят, науково обґрунтовують секрети народної медицини [3, с. 27 – 30].

У рамках руху «Моя земля – земля моїх батьків» з 1 червня 1992 року під патронатом Українського державного центру туризму та краєзнавства учнівської молоді Міністерства освіти і науки України з метою «формування високих моральних якостей громадянина України, виховання в учнівської молоді дбайливого ставлення до рідної природи» [4, с. 22] оголошено проведення довгострокової багатопрофільної Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України». Узяти участь в експедиції запропоновано школярам 5-11-х класів, гуртківцям, членам позашкільних об'єднань. Залучення учнів до роботи з вивчення, збереження й відновлення місцевої природи відбувається за допомогою організації екскурсій, походів, подорожей, пошукових та експедиційних заходів, проведення пізнавальних зустрічей з науковцями, членами природоохоронних організацій, здійснення суспільно корисної діяльності.

Природу рідного краю в рамках експедиції «Краса і біль України» досліджують за такими напрямками:

- «Мальовнича Україна» – передбачає організацію дослідження особливостей природних компонентів рідного краю: погодних умов, рослинного й тваринного світу, природних ландшафтів. За цим напрямком краєзнавчої діяльності створюють на місцевості пости спостереження за місцевою природою, екомережу; здійснюють пошук, вивчення, опис, паспортизацію

мальовничих місць і пам'яток природи своєї місцевості, створюють їх каталоги й атласи; розробляють й описують екскурсійні та туристсько-краєзнавчі маршрути; вивчають народні традиції природокористування, історію взаємин людини з природою шляхом вивчення й відродження народних обрядів, збирання й наукового пояснення зразків народної творчості (загадок, прислів'їв, приказок, прикмет тощо);

- «Скривджена земля» – діяльність учнівської молоді за цим напрямком спрямовано на виявлення випадків нераціонального використання природних ресурсів краю, проведення суспільно корисних заходів природоохоронного спрямування: очищення та благоустрій занедбаних джерел, струмків, малих річок, висадження дерев, ползахисних смуг, відновлення та рекультивация використаних земель, очищення лісів, проведення робіт з відновлення окремих видів флори й фауни своєї місцевості [4, с.23].

Підсумки експедиції «Краса і біль України» з означених напрямків щороку підводять послідовно у двох турах – обласному та Всеукраїнському за наслідками діяльності учнівських груп, колективів та об'єднань на конференціях, оглядах, виставках, зльотах, фестивалях тощо.

У рамках руху «Моя земля – земля моїх батьків» та Всеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції «Краса і біль України» з моменту їх оголошення в країні було проведено комплекс краєзнавчих заходів, спрямованих на організацію вивчення природи свого краю, набуття учнями додаткових краєзнавчих знань, збирання й використання місцевих краєзнавчих матеріалів на уроках і в позакласній роботі, формування в школярів любові до рідної землі, розвиток у них творчого інтересу до науково-дослідної краєзнавчої роботи, оновлення краєзнавчого руху шкільних колективів: Всеукраїнські історико-географічні експедиції «Мікротопоніми України», «Сто чудес України», туристсько-краєзнавчу експедицію «Жозацькими шляхами», Всеукраїнську виставку кращих юннатівських робіт школярів та учнівської молоді України «Щедрість рідної землі», конкурс на краще озеленення шкільних та власних садів «Краса й затишок рідній оселі», масово-натуралістичний захід «Квіти рідного краю», Міжрегіональну краєзнавчу конференцію «Мій рідний край, моя земля очима сучасників», Всеукраїнську туристсько-краєзнавчу експедицію «Пізнай свою країну», Всеукраїнський конкурс «Люби і знай свій рідний край», Всеукраїнський конкурс науково-дослідницьких робіт «Юний науковець», щорічні заочні першості України на кращу туристсько-краєзнавчу подорож, Всеукраїнські зльоти юних туристів-краєзнавців тощо.

У червні 2010 р. Міністерство освіти і науки

України з метою залучення молоді до активної діяльності з вивчення рідного краю оголосило Всеукраїнську експедицію учнів та студентів «Моя Батьківщина – Україна». Пошукову та науково-дослідницьку краєзнавчу роботу учнів щодо пізнання місцевої природи здійснюють за напрямками: «Живи, земле» (заходи з вивчення, збереження й охорони місцевої природи); „Заповідними стежками рідного краю” (краєзнавча робота з вивчення, збереження та відтворення унікальних природних об'єктів і ландшафтів на території рідного краю); «Геологічними стежками України» (дослідження родовищ корисних копалин, водних ресурсів, сучасних геоморфологічних процесів, геологічних природних пам'яток регіону на території краю); «Географія рідного краю» (вивчення природних компонентів рідного краю з урахуванням впливу антропогенної діяльності, виявлення проблем раціонального природокористування й охорони природи); «Яблука з дідусевого саду», «Дарунки осіннього поля», «Барвистий світ тварин та птахів» (виявлення у своїй місцевості аборигенних та рідкісних сортів та форм овочевих і плодкових культур, місцевих порід тварин, вивчення історії їх виникнення; записи зразків усної народної творчості, народного сільськогосподарського обрядового календаря; пошук, опис і впровадження народних способів вирощування сільськогосподарської продукції та біологічних засобів захисту рослин і тварин від шкідників і хвороб) [1].

Особливого значення в сучасній загальноосвітній школі набули форми позапрограмної природничої краєзнавчої роботи, спрямовані на вирішення місцевих екологічних проблем, що виникли внаслідок господарської діяльності людини.

З метою розвитку наявних і пошуку нових форм екологічної освіти й виховання учнівської молоді, здійснення науково-методичного керівництва цього напрямку діяльності загальноосвітніх шкіл та позашкільних установ, вивчення й поширення передового досвіду природоохоронної діяльності в рідному краї Міністерство народної освіти, Національний еколого-натуралістичний центр з початку 90-х років ХХ століття здійснюють різноманітні заходи з організації природоохоронної діяльності учнів у рідному краї. Так, було розроблено положення та інструкцію про ведення спостережень учителями й учнями шкіл за популярними видами рослин, занесених до Червоної книги та Європейського Червоного переліку [5, с. 9 – 16]; з метою проведення пошукової дослідницької роботи з вивчення природи рідного краю було оголошено всеукраїнський конкурс «Мій рідний край – моя земля» за напрямками «Природоохоронна робота і екологія» та

«Продуктивна праця і дослідницька робота в галузі сільського та лісового господарства» за програмами «Природа і людина», «Природа і суспільство», «Природа, наука і техніка», «Природа і культура» [2, с.26-32], у межах цього масового конкурсу проведено акцію «Посади сад».

Здійснений аналіз першоджерел свідчить, що значну активність учнівська молодь виявляє в регіональних заходах з покращення екологічного стану рідного краю, оздоровлення природного середовища в рамках операцій «Першоцвіти», «Конвалія», «Підсніжник», «Джерело», «Ялинка», «Сад», «Живе срібло», «Зернятко», «Зелена аптека»; природоохоронних акцій «День Землі», «День довкілля», «До чистих джерел», «Діти за гуманне ставлення до тварин»; трудових акцій «Турбота молоді – тобі, Україно», «Плакаємо сад», «Дослідницький марафон», «Парад квітів біля твоєї школи», «Ліси для нащадків», «Юннатівський зеленбуд»; масових заочно-очних конкурсів «Вчимося заповідати», «Географічний майданчик в дії»; еколого-натуралістичних походів «Біощит» та ін.

Вирішенню проблеми підвищення ефективності краєзнавчої роботи учнівської молоді сприяє щорічне проведення Всеукраїнського конкурсу на кращий навчально-методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики, запровадженого Міністерством освіти і науки України з 2001 року з метою «вдосконалення науково-методичного забезпечення позашкільного навчально-виховного процесу, виявлення нових форм і методів організації туристсько-краєзнавчої роботи серед дітей та юнацтва як важливої ланки виховання молодого покоління, розвитку творчого потенціалу й вдосконалення професійної майстерності педагогів» [6, с. 1]. На конкурс представляють навчально-методичні матеріали за напрямками краєзнавства та видами туризму – навчально-методичні посібники з питань організації краєзнавчої роботи в школах та позашкільних закладах, програми краєзнавчих досліджень, екскурсійні та туристські маршрути в різних регіонах України, програми роботи краєзнавчих гуртків та туристсько-краєзнавчих творчих об'єднань тощо. Активна участь учителів природничих наук, керівників шкільних краєзнавчих гуртків, методистів позашкільних закладів, педагогічних працівників обласних центрів туризму й краєзнавства в конкурсі свідчить про значну увагу педагогічної громадськості до залучення учнівської й студентської молоді до активної пошукової та дослідницької діяльності з пізнання рідного краю.

Характерною рисою сучасного стану розвитку шкільного та позашкільного краєзнавства є започаткування нових цікавих форм краєзнавчої роботи – регіональних учнівських конференцій з дослідження природи рідного краю; крім того, на

місяцях успішно діють регіональні краєзнавчі пошукові експедиції. Ініціаторами зазначених форм організації краєзнавчої роботи стали обласні станції (центри) туризму та краєзнавства учнівської молоді, які, будучи базовими організаційно-методичними осередками розвитку дитячо-юнацького краєзнавства й туризму в регіонах, організують і проводять міжнародні та всеукраїнські очно-заочні масові заходи туристично-краєзнавчого напрямку.

Однією з форм залучення до пошукової, експериментальної, дослідницької краєзнавчої діяльності є наукові товариства учнів, зокрема наукові гуртки, секції, клуби, факультативи, навчальні лабораторії, а також індивідуальна робота школярів під керівництвом науковців. Розробка актуальних та різнопланових краєзнавчих тем як практичного, так і суто наукового характеру розкриває творчий потенціал школярів, сприяє їхньому інтелектуальному й духовному розвитку, забезпечує підготовку учнів до майбутньої професійної та громадської діяльності.

Позитивним у цій роботі є досягнення школярами високих результатів їхнього дослідництва. Методичну допомогу загальноосвітнім закладам в організації дослідницької краєзнавчої діяльності надають академічні науково-дослідні установи, вищі навчальні заклади, творчі спілки, громадські організації, науково-координаційні центри з дослідницької та природоохоронної діяльності, організовані при всіх обласних станціях туризму й краєзнавства учнівської молоді та еколого-натуралістичних центрах. З метою підвищення ефективності експериментально-дослідницької роботи школярів, обміну досвідом роботи освітян обласні відділи народної освіти проводять конференції, семінари-практикуми, конкурси, школи передового досвіду з питань організації експериментально-пошукової роботи учнівської молоді, організують виставки результатів дослідницької діяльності школярів.

Разом з тим, надання допомоги школам і позашкільним закладам недостатнє. Економічні труднощі й фінансова нестабільність призвели до значного погіршення матеріальної бази шкіл, зниження активності освітян у питаннях розробки тематики й методики дослідницької роботи, обумовили формальний підхід до її організації та проведення.

Висновки. Результати аналізу сучасного стану природничого краєзнавства в системі шкільної та позашкільної вітчизняної освіти свідчать про активний розвиток позапрограмного природничого краєзнавства, обумовлений глобальними змінами педагогічного процесу вітчизняної школи в напрямку пріоритетності всебічного розвитку особистості, забезпечення єдності патріотичного,

етичного естетичного, трудового виховання. Ухвалення органами влади документів, що склали нормативно-правову базу розвитку позапрограмного краєзнавства, активізація діяльності установ народної освіти, педагогічних колективів з оновлення змісту, форм і методів позапрограмного вивчення рідної природи, організація державних заходів з активізації краєзнавчої роботи навчальних закладів є показниками якісного розвитку позапрограмного природничого краєзнавства.

Аналіз першоджерел дозволив виділити основні напрямки позапрограмної краєзнавчої діяльності, у процесі яких відбувається дослідження місцевої природи: дослідницько-експериментальний, еколого-природоохоронний, екскурсійно-туристський, суспільно корисний, просвітницький. Характерною рисою сучасного стану розвитку шкільного позапрограмного природничого краєзнавства є активне залучення учнів до пошукової, експериментальної, дослідницької краєзнавчої роботи з метою розкриття творчого потенціалу особистості учнів, розвитку їхніх розумових здібностей, пізнавальної активності й самостійності, емоційної й духовно-етичної сфер, яке реалізується через роботу учнівських наукових товариств, організацію активних форм краєзнавчої роботи школярів.

Об'єднання й координація зусиль усіх державних і громадських інституцій у напрямку активізації розвитку шкільного та позашкільного природничого краєзнавства може стати об'єднувальним, консолідувальним чинником суспільного розвитку, спрямованим на реалізацію

національної ідеї формування в молоді почуття гордості за приналежність до народу України, виховання любові до своєї Батьківщини, вироблення розуміння громадського обов'язку щодо неї.

Перспективним напрямком нашого дослідження буде визначення шляхів оптимізації розвитку природничого краєзнавства в системі шкільної та позашкільної освіти в Україні.

Список джерел:

1. Положення про Всеукраїнську експедицію учнівської та студентської молоді „Моя Батьківщина – Україна“ [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oblurcentr.kherson.ua/monu/132--1-g>
2. Положення про конкурс школярів і учнівської молоді Української РСР мій рідний край – моя земля“ // Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1991. – № 6. – С. 26 – 32.
3. Положення про рух учнівської молоді України за збереження і примноження традицій, звичаїв, обрядів народу моя земля – земля моїх батьків“ // Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1991. – № 4. – С. 26 – 31.
4. Положення про туристсько-краєзнавчу експедицію „Краса і біль України“ // Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1992. – № 3. – С. 22 – 26.
5. Про ведення спостережень за популяціями видів рослин, занесених до Червоної книги // Інформаційний збірник Міністерства народної освіти УРСР. – 1990. – № 17. – С. 9 – 16.
6. Умови проведення Всеукраїнського конкурсу на кращий навчально-методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://oblurcentr.kherson.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=97:2010-11-15-15-29-34&catid=5:monu&Itemid=9

СИДОРЕНКО В.В.,

завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання Донецького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, кандидат філологічних наук., доцент

УДК 371.14:[811.161.2+821.161.2]

ТИПОЛОГІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРИРОДУ І ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

Досліджено теоретико-методологічні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної педагогічної освіти. Здійснено ретроспективний огляд психолого-педагогічної, акмеологічної, лінгвістичної джерельної бази на феномен педагогічної майстерності. Розглянуто типологію наукових поглядів і підходів на природу і сутність педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури.

Ключові слова: педагогічна майстерність, професійно-педагогічна дія, інноваційні функціональні ролі, технологічна культура, акмеологічні інваріанти, методологічна система.

Исследованы теоретико-методологические основы развития педагогического мастерства учителя украинского языка и литературы в системе последипломного педагогического образования. Осуществлен ретроспективный обзор психолого-педагогической, акмеологической, лингвистической базы исследования на феномен педагогического мастерства. Рассмотрена типология научных взглядов и подходов на природу и сущность педагогического мастерства учителя украинского языка и литературы.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, профессионально-педагогическое воздействие, инновационные функциональные роли, технологическая культура, акмеологические инварианты, методологическая система.